

ПОСТУП УКРАЇНСЬКОЇ МЕДІЄВІСТИКИ

Оксана Сліпушко. Еволюція та функціонування літературних образів у книжності Києворуської держави (X – перша половина XIII ст.). – К.: Аконт, 2009. – 416 с.

Поступ української історії літератури визначається динамікою появи нових монографічних праць, присвячених проблемам і темам, які протягом тривалого часу залишалися малодослідженими чи не дослідженими взагалі. Вагоме місце в цьому плані посідає галузь давньої української літератури, зокрема письменство XI – XVIII століть. Створення нової історії української літератури неможливе без модерного прочитання та осмислення епохи українського Середньовіччя, що в радянські часи найбільшою мірою було позначене ідеологічною кон'юнктурою. Перегляд тем докторських і кандидатських дисертацій зі спеціальності “історія української літератури”, захищених у часи незалежності України, дає підстави говорити про те, що праць, присвячених новому осмисленню книжності Київської Русі, обмаль. Більше досліджень із літератури Ренесансу й бароко. Зрозуміло: це зумовлено тим, що в радянські часи пріоритетне право на вивчення доби Середньовіччя належало російським ученим. Українські науковці почали активніше долучатися до цієї наукової проблематики лише з кінця 1980-х рр. Тоді побачив світ монументальний переклад Леонідом Махновцем “Літопису Руського” (1989).

Монографія О. Сліпушко “Еволюція та функціонування літературних образів у книжності Києворуської держави (X – перша половина XIII ст.)”, присвячена дослідженню фактично не вивченої проблеми, актуальна й етапна для становлення й розвитку української медієвістики. У праці ставиться і вдало, на належному науковому рівні вирішується майже не висвітлювана досі тема – еволюції та функціонування літературних образів у середньовічній книжності. Образи в монографії вивчаються у двох аспектах – діахронічному і синхронічному, обґрунтовується авторська періодизація,

аналізуються світоглядні та естетичні засади книжності Ранняго й Високого Середньовіччя. Уперше в українській медієвістиці досліджено парадигму образу святості, руську модель образу в літописанні й авторських творах. У монографії системно висвітлюється проблема образу автора в киеворуській книжності. Усі ці питання цілком успішно розв'язуються на основі аналізу текстів низки пам'яток. Слід заважити, що аналіз текстів визначальний для дослідниці. У своїх наукових пошуках вона рухається від аналізу пам'яток до теоретичних висновків та узагальнень.

Структура монографії повністю оприявнює концепцію дослідження, акцентує увагу на визначальних положеннях, відображає хід дослідження. Монографія містить п'ять розділів, підрозділи й пункти яких деталізують їхню проблематику, репрезентують динаміку мислення дослідниці, її толерантну наукову дискусію з попередниками, утвердження власної наукової концепції. Запропонована в розділі I (“Методологія вивчення еволюції образів у книжності доби Києворуської держави”) методологія вивчення літератури українського Середньовіччя цілком відповідає специфіці об'єкта і предмета дослідження, а також може бути застосована в подальших наукових працях із давньої української літератури.

Дослідниця, пропонуючи власну періодизацію літератури Київської Русі, визначає ті методологічні принципи, які кладе в основу цього поділу. Вона слушно враховує такі чинники, як особливості суспільно-політичного розвитку Русі, зв'язок її культурного поступу із правлінням певних династій і князів. Справді, середньовічна література творилася переважно на замовлення держави й конкретних князів. Так, Ярослав Мудрий і Володимир

Мономах були особливо зацікавлені в розвитку культури, усіляко сприяли цьому, тому епохи їхнього правління були позначені розквітом книжності. Важливого значення дослідниця надає естетичному чиннику, зокрема наголошує на певній залежності руської книжності від візантійської літературної традиції, але вказує на особливості її рецепції та витворення власної системи художніх цінностей і традицій, специфіки стильового та ідейно-тематичного спектру. Максимально враховано релігійний чинник, бо християнство було головним каталізатором генезису й розвитку руського письменства. Цілком правомірна та обґрунтована теза О. Сліпушко про те, що література стала вербальним вираженням нового руського світогляду, сформованого під безпосереднім впливом християнської релігії, її канону й традиції.

На думку дослідниці, історію літератури, зокрема доби Середньовіччя, слід подавати як історію книжників і пам'яток. (Цей само принцип О. Сліпушко реалізувала у своїй монографії "Софія Київська. Українська література Середньовіччя. Доба Київської Русі (X – перша половина XIII ст.)"). Важливе значення в дослідженні відіграє метод історизму, на основі якого кожен твір чи книжка вписується в конкретний історичний період. Вибудовуючи нову методологію вивчення літератури Середньовіччя, Оксана Сліпушко наголошує на тому, що застосування поняття "літературний процес" щодо киеворуського періоду умовне, адже більшість пам'яток мають художню самодостатність, існують окремо від загальної картини. Це положення авторка пояснює двома чинниками. Перший – багато творів не дійшло до наших часів, література представлена окремими явищами, а не цілісно. Другий – у середньовічній літературі кожен твір мислився як окремий світ, "світ у собі". Саме цей чинник авторка монографії враховує при аналізі еволюції та функціонування літературних образів, водночас наголошуючи на тому, що кожен книжник по-своєму тлумачить і розуміє біблійний канон і руську традицію.

У розділі II "Парадигма оригінальних писемних пам'яток киеворуської

літератури" проаналізовано дві світоглядні системи – Раннього (XI – поч. XII ст.) та Високого (XII – перша пол. XIII ст.) Середньовіччя. Дослідниця наводить систему визначальних писемних пам'яток доби, подаючи короткі характеристики й відомості з історії текстів, доступні біографічні дані про авторів, що дає змогу значною мірою реконструювати тогочасний літературний процес. Слід зазначити, що в цьому сенсі монографія О. Сліпушко – один із перших найбільш докладних оглядів літератури цього періоду. Варто також погодитися з висновком дослідниці, що на другому етапі вплив візантійської традиції послаблюється, натомість посилюється руське й авторське начало в тексті.

Перший період у запропонованій періодизації літератури О. Сліпушко почався 988 р. і тривав до початку XII ст. Це епоха Раннього Середньовіччя. Сюди авторка зараховує Ярослава Мудрого і "Правду Руську", Іларіона, Григорія, Луку Жидяту, Феодосія Печерського, Нестора, "Повѣсть врѣмяньныхъ лѣт", Якова Мниха, Данила Паломника. Період Високого Середньовіччя, на її думку, починається від XII ст. і триває до середини XIII ст. Сюди належать Клим Смолятич, "Слово о князьях", Данило Заточник, Кирило Турівський, Володимир Мономах, Никифор, Мойсей і Київський літопис, "Слово о плъку Ігоревѣ", Галицько-Волинський літопис, "Патерикъ Печерскый", "Слово о погибель Руской землѣ".

У розділі III "Інтеграція біблійного дискурсу в киеворуський контекст: проповідницька і житійна література" подано аналіз образів у проповідницьких та житійних текстах, визначено їх особливості та відмінні риси. Вдалим та наукового обґрунтованим слід визнати порівняльний аналіз образів урочистої та простої проповідей, зокрема специфіки сприйняття й засвоєння ними образів зі Святого Письма. Масштабно представлена парадигма образу святості в агіографічних творах, зокрема, новаторські висновки дослідниці щодо образів таких святих, як Борис і Гліб, Феодосій Печерський, святі Києво-Печерського монастиря, образи святих руських "жон" тощо.

У монографії детально простежено особливості образів руських святих. Генеза й розвиток системи образів руської агіографії подані як процес формування парадигми образу святості. Суть її полягає в репрезентації особливого руського релігійного типу святості, що генетично пов'язаний із загальнохристиянськими початками, візантійською спадщиною, але має низку індивідуальних рис. Систему образів руських агіографічних творів, на думку авторки, складають реальні історичні образи князів і церковних подвижників, котрі вирізнялися вагомим внеском в утвердження християнства на Русі.

У монографії вперше в українській медієвістиці порушено та успішно вирішено проблему формування руської моделі образу в літописанні й авторських творах (розділ IV “Руська модель образу в літописанні й авторських творах”). Аналізуючи персонологію “Літопису Руського” й авторських творів (до яких авторка слушно зараховує “Повчання” Володимира Мономаха, “Ходіння” Данила Паломника, “Моління” Данила Заточника, “Слово о полку Ігоревім”), дослідниця подає порівняльний аналіз цих текстів та висвітлює особливості функціонування в зазначеній моделі.

О. Сліпушко досліджує еволюцію образу правителя, особливості його осмислення в середньовічній літературі та динаміку. Уперше в українській історії давньої літератури авторка використовує термін “персонологія”, тобто спосіб оцінки персонажів, для характеристики образів “Літопису Руського”. Наголошено, що образ правителя засадничий для літописної персонології. Особливості змалювання образу того чи того правителя свідчать,

на думку дослідниці, як про домінуючі в певний час суспільно-політичні та культурно-літературні тенденції, так і про позицію самого літописця, адже концепція особистості в літописі одна з визначальних. Авторка правомірно наголошує на тому, що відбиття образу князя в середньовічних літописах завжди офіційне, його показано через конкретні вчинки. Літописець зазвичай перелічує чесноти, зовнішні прикмети правителя, але дуже рідко говорить про його вади, коли йдеться про звеличення постаті князя.

Особливо цікавий розділ V “Еволюція образу автора у середньовічному письменстві: синтез індивідуального і канонічного”. Його окремі положення вже були оприлюднені в наукових виданнях і отримали позитивні відгуки. Уперше в українській медієвістиці обґрунтовано поняття “середньовічний автор” і подано його наукове визначення. Дослідниця слушно виокремлює чотири типи образу автора, визначаючи особливості кожного з них. Так, образу автора-літописця властивий синтез історичного і художнього начал, автор-проповідник інтерпретується як речник ідей біблійних і державних, книжник у суто авторських творах кидає виклики добі й традиції, автор-агіограф водночас виступає прихильником канону і прагне його подолати.

Загалом монографія О. Сліпушко – самостійне й новаторське дослідження. Тут обґрунтовано нові наукові положення, тому вважаємо, що ця праця стала суттєвим внеском у розвиток національної медієвістики.

Володимир Литвинов

